

“МОНГОЛЫН НУУЦ ТОВЧООН” ДАХЬ НЭГЭН ШҮЛГИЙН ТҮРК ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙ

Н.Гэрэлмаа¹⁴⁸ (МУИС, ШУС)
Фатма Албаярак¹⁴⁹ (МУИС, ШУС)

Товч утга: “Монголын нууц товчоон”-ыг орчин цагийн түрк хэлнээ профессор Ахмет Темир 1942 онд анх орчуулсан бөгөөд үүнээс бараг 70-аад жилийн дараа судлаач Мехмет Левент Каяа хоёр дахь орчуулгыг гаргасан байна. Монголчуудын түүхэнд холбогдох энэхүү зохиолд монгол хэлний шүлэглэсэн, уран яруу үг хэллэгийг арвин ашигласан байдаг. Яруу найргийн мөр бадгуудыг дээрхи хоёр түрк орчуулгад харилцан адилгүй буулгасан байх бөгөөд утгын зөрүүтэй хийгээд андуу ташаа ухаарсан зарим үг хэллэгийг уул эхтэй нь харьцуулан тодруулсан болно.

Түлхүүр үг: Монголын нууц товчоон, түрк орчуулга

“Монголын нууц товчоо”-нд монголчуудын эрт үеийн түүхийг товчоолон өгүүлэхдээ энгийн үгээр өгүүлж болох хэрэг явдалыг уран тансаг найруулгаар, ёгт далд утгатай, онч мэргэн үг хэллэг ашиглан яруу найргийн өнгө аястайгаар илэрхийлсэн байдгаараа монголын уран зохиолын дээж бүтээлд зүй ёсоор тооцогддог билээ.

Академич Ц.Дамдинсүрэн энэхүү бүтээлийн найруулга, зохиомжийн онцлог шинжийг тодорхойлохдоо “...Тэр цагийн ардын дуу, цэцэн үг, шүлэглэлийг өргөн ашигласан байна ... Хүний яриа ба хэлсэн үгс нь их төлөв шүлэг байна ... Энэхүү зохиолд эртний монгол хэлний үг холбох найруулах хийгээд шүлэглэсэн, үргэлжилсэн зохиолын жишээ бүрэн гарсан байна” хэмээжээ¹⁵⁰.

“Монголын нууц товчоон” нь нэг мөр нь 2-5 үгээс бүтсэн, нийт 1200 гаруй мөр шүлэг, уран яруу хэллэгийг багтаасан байна¹⁵¹.

“Монголын нууц товчоон”-ыг орчин цагийн түрк хэлнээ анх Түркийн эрдэмтэн Ахмет Темир 1942 онд орчуулан гаргасан бөгөөд хожим 1986, 1995, 2010 онд тус тус дахин хэвлэгдсэн байна. Тэрбээр энэхүү орчуулгаа үйлдэхдээ проф. Хэйнишийн герман орчуулга, Козиний орос орчуулгыг эх хэрэглэгдэхүүн болгон ашигласан байна. Удиртгал хэсэг, судалгааны тойм, эргэлзээтэй үг хэллэгийн тайлбар, газар усны нэр, хүний нэр, цол хэргэм зэрэг оноосон нэрийн тайлбар, үгийн хэлхээ зэргийг нэмж үйлдсэнээрээ эрдэм шинжилгээ, судалгааны

¹⁴⁸ МУИС, ШУС, ХУС-ын ази судлалын тэнхимийн багш

¹⁴⁹ МУИС, ШУС, ХУС-ын ази судлалын тэнхимийн зочин багш

¹⁵⁰ Ц.Дамдинсүрэн, Монголын нууц товчоо, Дөрөв дэх хэвлэл, Улаанбаатар, 1980, тал.8

¹⁵¹ Нууц товчоо, Уран үгсийн цоморлиг, Улаанбаатар, 2005, тал.3

ач холбогдолтой болжээ. Түүний дараа Түркийн эрдэмтэн Мехмет Левент Каяа 2011 онд МНТ-ыг орчин цагийн түркээр орчуулан хэвлүүлжээ. Тэрбээр Ц.Дамдинсүрэнгийн кирилл эхийг гол хэрэглэгдэхүүн болгосон бөгөөд монгол, түрк хоёр хэлний авиазүйн онцлогийг харгалзан үзэж ялангуяа шүлэглэсэн хэсэгүүдийн яруу найргийн хэмнэл, уг найруулгыг алдагдуулахгүйг хичээсэн байна. Энэхүү орчуулгыг хянасан доктор Экрэм Калан номын өмнөх үгт өмнө нь гарсан Ахмет Темирийн орчуулгаас ялгарах онцлог талыг дурдахдаа дараахи мэт тэмдэглэсэн байдаг.

“...Merhum hocamız Prof. Dr. Ahmet Temir’in Haenisch’in Almanca ve Kozin’in Rusça tercümelerinden yararlanarak, Moğolca aktarma metinden yapmış olduğu Moğolların Gizli Tarihi tercümesi ilk ve çok erken tarihte yapılmış olması bakımından önemlidir. Fakat Ahmet Temir, Modern Moğolcanın dil özellikleri konusunda yeterince bilgi sahibi olmamasından olsa gerek, Moğolca asıllı kelimeleri farklı şekilde yorumlamış, yazım ve telaffuz şekillerini de pek çok yerde yanlış vermiştir. Ayrıca Rusça ve Almanca tercümelerde bazen yanlış tercihlerde bulunmuş olması sonucunda eserin tercümesinde bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de(eserin) Moğolların Gizli Tarihçesi adıyla Moğolca orijinal adına da uygun olarak yeniden tercüme edilerek yayımlanması ihtiyacı duyulmuştur”¹⁵²

“Проф. Ахмет Темир Хэйнишийн герман орчуулга хийгээд Козиний орос орчуулгад тулгуурлан анх удаа орчин цагийн түркээр орчуулсан билээ. Гэвч энэхүү орчуулга нь харьцангуй эрт үед гарсан, орчин цагийн монгол хэлний онцлогийг тэр бүр харгалзан үзээгүй, түүнчлэн монгол хэлний эртний үг хэллэгүүдийг өөр байдлаар буулгах гэх мэт зарим алдаа мадаг гаргасан байна. Мөн герман болон орос орчуулгад гарсан зөрүүтэй зүйлийг тэр хэвээр орчуулсан байх талтай. Иймээс бид МНТ-ны орчин цагийн монгол хэлээрхи эхийг гол хэрэглэгдэхүүн болгож түрк хэлнээ орчуулахыг чухалчилсан болно”) гэжээ.

Түркийн эрдэмтэн профессор Осман Фикри Серткаая “Türkiye ve Mongolistik”(Түрк улс хийгээд монгол судлал) хэмээх өгүүлэлдээ “Moğolların Gizli Tarihçesi çevirisi üzerine”(“Монголын нууц товчоон”-ы орчуулгын тухайд), “Türkiye’de Mongolist var mı?”(Түрк улсад монгол судлаач байна уу?), “Ülkemiz üniversitelerinde niçin Moğol Kültürü bölümü yok?”(Манай улсын их дээд сургуулиудад яагаад Монгол соёлын тэнхим үгүй байна вэ?) гэсэн 3 дэд сэдвийг хөндөж тавьжээ. Тэрбээр энэхүү өгүүлэлдээ “Монголын нууц товчоон”-ы дээрхи хоёр түрк орчуулгыг харьцуулан үзээд нийт 282 зүйлээс 112 зүйлд гарсан орчуулгын зөрүүтэй хэсгийг сонгон авч үзэж, үүнээс 10 жишээг тухайлан тайлбарласан байна¹⁵³.

Судлаачид зохиолын “Монголын нууц товчоон” хэмээх нэр нь Мин улсын үед хятад хүнд монгол хэл сургах зорилгоор ханз үсгээр монгол хэлээр галиглан тэмдэглэсэн эхэд нэмж бичсэн нэр хэмээн үздэг бөгөөд уул монгол

¹⁵² Mehmet Levent Kaya, Moğolların Gizli Tarihçesi, İstanbul, 2011, s.10

¹⁵³ Osman Fikri Sertkaya, “Türkiye ve Mongolistik. 1) Moğolların Gizli Tarihçesi çevirisi üzerine. 2) Türkiye’de Mongolist var mı? 3) Ülkemiz üniversitelerinde niçin Moğol Kültürü bölümü yok?”, Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 11, Güz, 2012, Ankara, 2012, s. 1-10.

эхэд байхгүй юм. Энэхүү нэрийн бүтэц дэх “товчоон” гэх үгийг түрк оруулгад профессор Ахмет Темир “tarih”, харин Мехмет Левент Каяа “tarihçe” хэмээн харилцан адилгүй буулгасан байна. Уул хоёр үгийн утгын ялгааг сурвалжилан үзвэл түрк хэлний тайлбар тольд:

1. *tarih- toplumlari, milletleri, kuruluslari etkileyen hareketlerden dogan, daha onceki ve sonraki olaylarla baglantularini, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduđu medeniyeti inceleyen bilim*(улс үндэстэн хийгээд байгууллага, бүлэгүүдэд холбогдох үйл хэргийг эрт үе болон ирээдүйн холбоо хамааралд нь харьцуулан авч үзэж судалдаг шинжлэх ухаан)

2. *tarihçe – Bir olay ve nesnenin özet olarak yazılmış tarihi*(Аливаа үйл хэргийг товч байдлаар бичсэн түүх)¹⁵⁴ хэмээн тэмдэглэсэн байна. “tarih”(түүх) гэдэг нь араб гаралтай үг бөгөөд харин “-çe” бүтээвэр нь перс хэлний “багасгасан, товчилсон” гэх утга нэмж илтгэдэг дагавар болно. Ийн үзвэл түрк хэлний “tarihçe” гэх үг “товч түүх” хэмээсэн утгатай болно.

Монгол хэлний “товчоон” хэмээх нь “Түүхэн үйл явдлыг нарийн тодорхой хэлхэж бичсэн зохиол”¹⁵⁵ болно.

Бид энэхүү өгүүлэлдээ “Монголын нууц товчоон”-д гарах нэгэн шүлэглэсэн хэсгийг сонгон авч орчин цагийн түрк орчуулгыг монгол эхтэй нь харьцуулан ялгаатай хийгээд ташаа буулгасан зарим үг хэллэгийн утгыг тодруулахыг зорьсон болно.

“Монголын нууц товчоон”-ы 137-р зүйлд Жалайрын Гүүн-Ува Мухали, Буха хоёр хөвүүнээ Чингис хаанд уулзуулж өгүүлэхдээ дараахи мэт ам өчигийг өгчээ.

... bosoqa-yin cinu	Босгын чинь
bo’ol boltuqai	Боол болтугай
bosoqa-daca cinu bulji’asu	Босгоноос чинь булзваас
borbi inu hoqtul	Борвийг нь огтол
e’üten-nece cinu	Үүдний чинь
emcū bo’ol boltuqai	Өмч боол болтугай
e’üten-nece cinu heyljü’esü	Үүднээс чинь ийлбээс
eliget anu etkejü getkün ¹⁵⁶	Элгийг нь этгэж гээгтүн. ¹⁵⁷

Мөн, уул зүйлд Жалайрын Чулуун хайч Түнгэ, Хаши хоёр хөвүүдээ Чингис хаанд уулзуулж дараахи мэт өгүүлжээ.

... altan bosoqa cinu sakiju atuqai ke’en ökba bi
altan bosoqa-daca cinu anggida odu’asu
ami inu tasulju getkün
örgen e’üten ergüjü öktügei ke’en ökba bi

¹⁵⁴ Türkçe sözlük, Türk Dil Kurumu yayınları, 11.baskı, Ankara, 2011, s.2270-2271

¹⁵⁵ Я.Цэвэл, Монгол хэлний товч тайлбар толь, Нэмж дэлгэрүүлсэн хоёрдугаар хэвлэл, Улаанбаатар, 2013, тал. 732

¹⁵⁶ Index to the Secret History of the Mongols. by Igor de Rachewiltz, 1972, pp.59

¹⁵⁷ Монголын нууц товчоон, Шинээр хөрвүүлж буулгаж, тайлбар хийсэн Ш.Чоймаа, Улаанбаатар, 2006, тал.80

örgen e'üten-nece cinu ö'ere odu'asu
öre inü miderejü getkin...¹⁵⁸

Алтан босгыг чинь сахиж байтугай хэмээн өгөв би
Алтан босгоноос чинь ангид одвоос
Амийг нь тасалж гээгтүн.
Өргөн үүдийг чинь өргөж өгтүгэй хэмээн өгөв би
Өргөн үүднээс чинь өөр одвоос
Өрийг нь нядалж гээгтүн¹⁵⁹

Дээрхи шүлэглэсэн хэсгийн түрк орчуулга дараахи мэт буй.

Ахмет Темир:

Bunlar senin eşiğinde	Эд нар чиний босгонд
Kulun olsunlar	Боол болог
Eşiğinden	Босгоноос чинь
Uzaklaşılırsa,	Холдвоос
Ökçelerini* kes	Өсгийг нь хэрч
Bunlar senin	Эд нар чиний
Hizmetçin olsunlar	Үйлчлэгч болог
Kapını	Хаалгыг чинь
Terkederlerse	Хаяваас
Kebetlerini*	Элгийг нь
Kes	Хэрч

Altın eşiğini beklesinler	Алтан босгыг чинь сахиг
Diye bunları sana veriyorum.	Гэж эд нарыг чамд өгье
Altın eşiğinden	Алтан босгоноос чинь
Uzaklaşılırsa,	Холдвоос
Hayatlarına son ver	Амийг нь эцэслүүл
Geniş kapını yükseltsinler * (açsınlar)	Өргөн хаалгыг чинь өргөг(нээг)
Diye bunları sana veriyorum	Гэж эд нарыг чамд өгье
Geniş kapını	Өргөн хаалгыг чинь
Terkederlerse,	Орхивоос
Kalplerini ayaklarıyla çigne *	Зүрхийг нь хөлөөрөө дэвс

Тайлбар:

* Монгол эх дээрхи “борви” хэмээхийг “ökçe”(өсгий) гэж утга өөр буулгасан байна.

* kebet гэх үгийг орчин цагийн түрк хэлний тайлбар толиудад тэмдэглэсэн нь үгүй бөгөөд осман түрк хэлний толь бичигт “элэг” гэсэн утгатай гэжээ¹⁶⁰.

* монгол эх дэх “өргөх” гэх үйлийг түрк хэлнээ “yükseltmek” хэмээн үгчлэн буулгасан хэдий ч “үүд өргөх” буюу монголчуудын эсгий үүдийг дээш

¹⁵⁸ Index to the Secret History of the Mongols. by Igor de Rachewiltz, 1972, pp.59

¹⁵⁹ Монголын нууц товчоон, Шинээр хөрвүүлж буулгаж, тайлбар хийсэн Ш.Чоймаа, Улаанбаатар, 2006, тал.80-81.

¹⁶⁰ Kâmûs-ı Türkî ş.sami, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s.2411

өргөх, сөхөх гэсэн уул утга нь түрк сэтгэлгээнд зөв буухгүй тул “açmak”(нээх, онгойлгох) гэсэн үгийг давхар хадаж өгчээ.

* “Kalplerini ayaklarınla çigne”(зүрхийг нь хөлөөрөө дэвс) гэх хэллэгээр “өр зүрхийг нь дэвсэл, гишгэч” гэсэн шууд утгаар орсон бололтой, энэ мэт өвөрмөц хэлц тэмдэглээгүй байна.

Мехмет Левент Каяа:

Eşiğinin	Босгоны чинь
Kulu olsun	Боол болог
Eşiğinden	Босгоноос чинь
Kaçıp uzaklaşırsa	Зугатан холдвоос
Baldırını kes	Борвийг нь огтол
Serpmenin*	Хөшигний чинь
Eşyası olsun	Өмч болог
Serpmeden	Хөшигнөөс чинь
Kaçıp giderse	Зугатан явбаас
Çiğerini yak!*	Элгий нь шатаа

Altın eşiğini	Алтан босгыг чинь
Daima gözetlesin	Ашид хараг(хамгаалаг)
Altın eşiğinden	Алтан босгоноос чинь
Ayrılıp gidecek olursa	Салан явах болвоос
Canını kesip al	Амийг нь таслан ав
Geniş serpmeni	Өргөн хөшигийг чинь
Kaldıriversin	Сөхөж өгөг
Geniş serpmenden	Өргөн хөшигнөөс чинь
Başka yöne giderse	Өөр зүг явбаас
Borcunu alıp öldür*	Өр(зээл)-ийг нь аваад үхүүл

Тайлбар:

* Монгол эх дэх “үүд” гэхийг тэрбээр “serpme” хэмээх үгээр орчуулсан байна. Энэхүү үгийг түрк хэлний аман аялгууны толь бичигт “бүтээлэг, хөшиг, гивлүүр” гэсэн утгатай болохыг тэмдэглэжээ¹⁶¹ Орчин цагийн түрк хэлэнд “sermek”(өлгөх, дэлгэх, тархаах) гэх үйл үг байгаа хэдий ч энэ мэт “serpme” гэсэн нэр үг үүссэн нь үгүй байна. Утгын хувьд ч яг таг тохирохгүй байгаа юм. Монгол гэрийн эсгий үүдийг ийн буулгасан аж.

* “çiğerini yak”(элгийг нь шатаа) гэх хэллэгээр “зовоон тарчлаах” гэсэн утгыг илтгэжээ.

* Монгол хэлний “өр зүрх” хэмээхийг “borç” буюу “өр шир” хэмээн ташаа ухаарчээ. Энэ нь кирилл эхийг баримтлан орчуулсан тул ийнхүү бичлэг ижил, утга өөр хоёр үгийг үл ялгасан бололтой.

Бид “Монголын нууц товчоон”-д гарах нэгэн шүлэглэсэн хэсгийн түрк орчуулгуудыг харьцуулан авч үзүүлээ. Энэ мэт орчуулгын зөрүүтэй хэсгийг

¹⁶¹ Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü, Cild, X, TDK, Ankara, 1978, S.3592

тухайлан тайлбарлаж монгол эх дэх уул утгыг нь тодруулах, ялангуяа шүлэглэсэн, ёгтолсон, далд утгатай хэлц, хэллэгүүдийн орчуулгыг нягтлан үзэх нь дараа дараагийн орчуулгад тустай зүйл болно хэмээн санана.

“Монголын нууц товчоон”-ы түрк орчуулгууд нь гол хэрэглэгдэхүүн болгон сонгосон эхийн хувьд харилцан адилгүй, түүнчлэн анх хэвлэгдэн гарсан он цаг нь ч хол зөрүүтэй байгаа болно.

Бидний тухайлан авч үзсэн шүлэглэсэн хэсгийн 2 орчуулгыг харьцуулан үзвэл проф. Ахмет Темир мөр тус бүрийн утга агуулгыг нэгтгэн авч үзсэн учир зарим үг хэллэгийг орхигдуулах, ойролцоо утгатай үгсийг нэг үгээр буулгах гэх мэт байдал ажиглагдлаа. Ж: огтлох, эмтлэх – *kesmek*, хаалга, үүд – *kapı* гэх мэт. Үүнээс үүдэн мөрийн доторхи үгсийн харьцаа алдагдаж зарим мөр ердөө ганц үгтэй болсон байна.

Харин Мехмет Левэнтийн орчуулгад үг тус бүрийн утгыг анхааран үзэж ойролцоо утгатай үгсийг аль болох өөр үгсээр буулгахыг хичээсэн бололтой. Ж: булзах, ийлэх, ангид одох, өөр одох- утга ялган орчуулжээ.

Иймээс нэг үгийг олон дахин давтахаас зайлсхийж, мөрийн доторхи үгийн тоо харьцангуй тэгш болсон байна. Энэ нь хэлний зүйн хувьд ижил төстэй хэлнээс орчуулсан нь ч нөлөөлсөн байх талтай.

Resume

The first translation of “Secret History of Mongols” which is an important work of Mongol literature created as epic and known that it has been translated into many languages in many countries until our day from its discovery has been translated into Turkish by Ahmet Temir in 1942, second one by Mehmet Levent Kaya in 2011.

We have compared the poem sample consisted of mixing the prose and poem we choose from “Secret history of Mongols” in terms of points to take into consideration in translations of the poems. We have determined in this comparison that synonymous words do not vary in the translation of Ahmet Temir on the other hand Mehmet Levent Kaya has used it in the various ways saving the harmony in the poem. When we compare and contrast in terms of other points it is said that both of translations have been different and both of them include mistakes but in fact Mehmet Levent Kaya depends on Mongolian in a tighter way. Also, a conspicuous factor is that Ahmet Temir pays attention the truth in terms of the meaning but does not pay attention the truth in terms of rhythm factor on the other hand Levent Kaya sticks to poetical factors but made minor meaning mistakes.

Номзүй

Гаадамба Ш, Монголын нууц товчоо, Улаанбаатар, 1990

Дамдинсүрэн Ц., Монголын нууц товчоо, Дөрөв дэх хэвлэл, Улаанбаатар, 1990

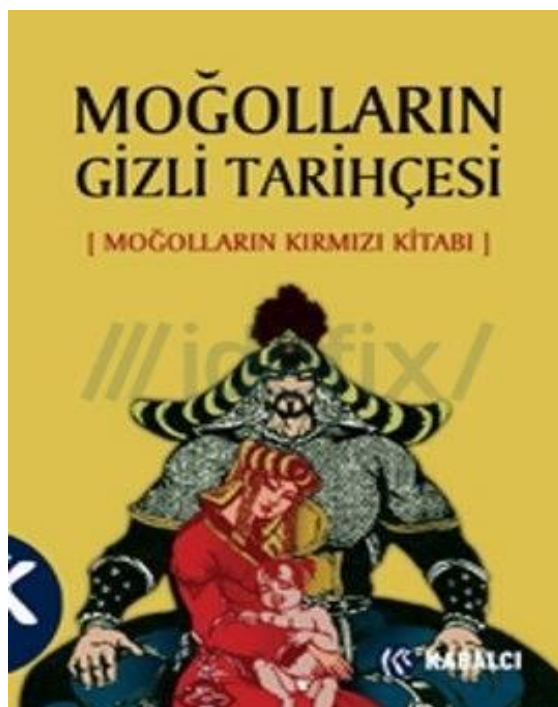
Дашцэдэн Т, Монголын нууц товчоо, Улаанбаатар, 1985

- Монголын нууц товчоо, Шинээр хөрвүүлж буулгаж тайлбар хийсэн, Ш.Чоймаа, Улаанбаатар, 2006
- Нууц товчоо, Уран үгсийн цоморлиг, Улаанбаатар, 2005
- Цэвэл Я., Монгол хэлний товч тайлбар толь, Нэмж дэлгэрүүлсэн хоёрдугаар хэвлэл, Улаанбаатар, 2013
- Ahmet Temir, Moğolların gizli tarihi, Ankara, 1995
- Kâmûs-ı Türkî ş.sami, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001
- Index to the Secret History of the Mongols. by I.de Rachewiltz, 1972
- Mehmet Levent Kaya, Moğolların Gizli Tarihçesi, İstanbul, 2011
- Osman Fikri Sertkaya, “Türkiye ve Mongolistik. 1) Moğolların Gizli Tarihçesi çevirisi üzerine. 2) Türkiye’de Mongolist var mı? 3) Ülkemiz üniversitelerinde niçin Moğol Kültürü bölümü yok?”, Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 11, Güz, 2012, Ankara, 2012
- Türkçe sözlük, Türk dil kurumu, Ankara, 2005
- Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü, Cild, X, TDK, Ankara, 1978

Хавсралт:

Prof. Ahmet Temir, Моғолларын Гизли Тариhi < Yazılışı: 1240>, I, Tercüme”, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1942.(300 тал), Дахин хэвлэгдсэн он: 1986, 1995, 2010.

Mehmet Levent Kaya, Moğolların Gizli Tarihçesi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,
2011.(251 тал)

**ON THE TURKISH TRANSLATION OF THE POEMS IN
“SECRET HISTORY OF MONGOLS”**

N.GERELMAA
FATMA ALBAYRAK